

is en in haar volle strekkende meter RGP-groen het monument voor de vader der antirevolutionaire richting vormt, dat de plannenmakers van eertijds voor ogen stond. Groen zelf—het werd ook hierboven reeds aangestipt — schuwde de openbaarmaking van zijn bijdrage aan het publieke debat van zijn dagen in het geheel niet. Hij had gedaan wat hij kon, als belijder van de hem gegeven waarheid en strijder voor hem dierbare beginselen: hij deponeerde zijn bijdrage meteen goed geweten voor 'de regtbank der nakomelingschap'. Vooreen dergelijke kennismaking met de persoon en het werk van Groen is de veeldelige editie van zijn *Schriftelijke nalatenschap* inderdaad bruikbaar. Maar ze is dat ook in meer vakmatig-historische zin, als een bron voor de kennis van een geheel volksdeel, zijn ontwikkeling en geestesgesteldheid in de negentiende eeuw. Daarbij vormt juist de breedte van Groens belangstelling en contacten een reden tot volle publikatie van zijn omvangrijke correspondentie: elke beperking zou verlies betekenen. Groens belangstelling voor kerk, staat, samenleving en historie was een eenheid; hij weerspiegelde zijn kring en wees die nieuwe richting. Dat alles bijelkaar documenteert de uitgave van zijn *Schriftelijke nalatenschap*: de religieuze, sociale, culturele mentaliteit, structuur en ontwikkeling van een in al die aspecten zeer divers en toch veelszins samenhangend volksdeel. Het is onder meer dit karakter als bron voor een zeer breed scala aan historische aspecten van een ook maatschappelijk ver uiteenlopende, gevarieerde groep, dat bijvoorbeeld in vergelijking met andere negentiende-eeuwse correspondenties, de Groen-uitgave een bijzonder karakter geeft.

G. J. Schutte

P. Luykx, H. Righart, ed., *Van de pastorie naar het torentje. Een eeuw confessionele politiek* (Jaarboek van de Vereniging voor de geschiedenis van de twintigste eeuw (1991); 's-Gravenhage: SDU, 1991, 192 blz., f39,90, ISBN 90 12 06887 8).

De nog jonge Vereniging voor de geschiedenis van de twintigste eeuw (VGTE) is doende zich een vaste plaats in het Nederlandse historische bedrijf te verwerven. Met jaarlijkse congressen over thema's die ook anderen dan de vakgenoten kunnen interesseren en met andere activiteiten timmert de vereniging geregeld aan de weg. Zo werd in 1990 een congres gehouden onder het motto 'Een eeuw confessionele politiek'. De hier te bespreken bundel bevat een substantieel deel van de congresbijdragen.

Omdat de organisatoren aan de auteurs gevraagd hebben 'hun deelonderwerp in een 'grote greep' te behandelen' (8), zijn de artikelen in deze bundel overwegend gebaseerd op literatuuronderzoek. Onderwerpen die in de bundel aan de orde komen zijn: de verhouding tussen seculiere en confessionele cultuur sinds de middeleeuwen (S. Stuurman); de kerken als machtsbronnen voor de confessionele politiek (P. Luykx); de machtspositie van de confessionele politieke partijen op regeringsniveau (R. A. Koole en H. M. ten Napel); de relatie tussen die machtspositie en de veronderstelde stabiliteit in de Nederlandse politiek (D. F. J. Bosscher); de invloed op het sociaal-economische leven van het aan confessionele zijde ruim vertegenwoordigde corporatieve gedachtengoed (H. de Liagre Böhl); de verstrengeling tussen de confessionele partijen en het 'maatschappelijk middenveld' (T. Duffhues); de vraag of Nederland terecht een 'preutse natie' genoemd is en de invloed van de confessionelen op deze beeldvorming (H. Q. Röling).

Tenslotte is in het boek een drietal beschouwingen opgenomen waarop de karakterisering essayistisch bij uitstek — en dus nog sterker dan op de hiervoor genoemde artikelen — van toepassing is. De voormalig senator en oud-minister W. F. de Gaay Fortman gaat in op de vraag of er een toekomst is voor het CDA. D. Th. Kuiper schetst in zeer grove lijnen de bloei, de

(tijdelijke) neergang (na 1967) en de wederopbloei van de confessionele politiek. H. Righart wijst erop dat de titel van het congres (en de ondertitel van het boek) 'een eeuw confessionele politiek' te weinig recht doet aan de onderlinge tegenstellingen binnen het confessionele kamp.

Na deze summierere weergave van de inhoud, rest mij nog een oordeel over het boek te geven. Aan een bundel met congresbijdragen mag men uiteraard niet dezelfde eisen stellen als aan een monografie. In zijn soort is het echter zonder twijfel een aardig boek dat niet meer en niet minder geeft dan het belooft: een aantal essayistische beschouwingen die een goed overzicht en een soms prikkelende waardering bieden van de uitvoerige literatuur over de relaties tussen christendom en politiek in Nederland, in het bijzonder sinds 1888.

Het spreekt haast vanzelf, dat achter dit oordeel over de bundel als geheel een verschil in waardering voor de afzonderlijke bijdragen schuil gaat. In positieve zin onderscheidt zich het artikel van Luykx. Met oog voor detail en gevoel voor nuance schetst hij de complexe relaties tussen kerken en confessionele partijen. Al laat zich de exacte invloed van het kerkelijk optreden op het wel en wee van de partijen niet vaststellen, dat er — zowel in het gereformeerde, als in het katholieke kamp — tussen beide een bijzondere relatie heeft bestaan, demonstreert Luykx op overtuigende wijze. Dat die bijzondere band niet alles verklaart, voegt hij daaraan toe, blijkt uit het overleven van de christen-democratie in een tijd waarin de positie van de kerken tanende is.

Vergeleken met de andere artikelen en speciaal met de doortimmerde en afgewogen verhandeling van Luykx die qua thema verwant is, maakt de apologetische bijdrage van De Gaay Fortman een wat magere indruk. Dat hij honderd jaar machtsuitoefening door de Nederlandse christen-democraten en hun voorgangers liever als 'evangelische' dan als 'confessionele' politiek betitelt, is slechts een politiek *statement*.

De reden waarom ook Righart een vraagteken plaatst achter de congresstitel 'een eeuw confessionele politiek' is van meer belang voor wie inzicht wil krijgen in dit historische fenomeen. Terecht stelt de uitleider van de bundel vast dat van deze titel een valse suggestie van homogeniteit en continuïteit uitgaat.

J. Talsma

C. van Dijk, *Alexandre A. M. Stols, 1900-1973, uitgever-typograaf. Een documentatie* (met een lijst van door Stols uitgegeven en/of typografisch verzorgde boeken door C. van Dijk en H. J. Duijzer; Zutphen: Walburg Pers, 1992, 544 blz., f75,-, ISBN 90 6011 785 9).

A. A. M. Stols, zoon van een der firmanten in een Maastrichts drukkersbedrijf, begon in de jaren 1920 voor zichzelf als uitgever. Aanvankelijk legde hij zich toe op typografisch zeer interessante luxe-edities, waarmee hij vooral in Frankrijk en België veel succes had. Later breidde hij zijn werkkterrein uit tot meer algemene boeken in een ongelimiteerde oplage. Wat bleef was de speciale zorg voor de vormgeving en het doorgaans hoge literaire niveau. Voor de typografie kreeg Stols hulp en advies van grootheden als S. H. de Roos, Jan van Krimpen, Henri Friedlaender en Helmut Salden. Beroemd werden de uitgaven met houtsneden van John Buckland Wright. In letterkundige zaken was Jan Greshoff lange tijd zijn leidsman. De lijst van door Stols gepubliceerde auteurs is indrukwekkend: Valéry, Gide, Larbaud, Supervielle, Rilke, A. Roland Holst, J. C. Bloem, Jan van Nijlen, Van Schendel, Du Perron, Ter Braak, Slauerhoff, Achterberg. Daarmee stelde hij een voorbeeld voor latere kwaliteitsfondsen als die van G. A. van Oorschoot, die korte tijd voor hem werkte, of J. B. W. Polak.

Toch is de uitgeverij, behalve in de eerste oorlogsjaren toen boeken veel als beleggingsobject werden gekocht, nooit werkelijk winstgevend geworden. Stols had als uitgever twee tekortko-